

VLIV HOLOCAUSTU NA SPIRITUALITU PŘEŽIVŠÍCH

PhDr. Kateřina Čermáková, DiS.

PhDr. Ivana Duková

Univerzita Pardubice, Fakulta zdravotnických studií, Katedra ošetrovatelství

Abstract: Impact of the Holocaust on Survivors' Spirituality

The Holocaust (for Jews, the term Shoah is in common usage) can be explained as the systematic and targeted murdering of Jews during World War II. The approximate number of murdered Jews was about 6 million. People who survived and lived through the horrors of persecution, living in the ghetto and in the concentration camp, have been affected by this tragedy their whole lives. The Holocaust has harmed the survivors and their families in the physical, mental, social, spiritual and material spheres of life. The survivors' spirituality was strongly affected by this tragedy; on the one hand, through faith strengthening and, on the other hand, also departure from the faith. Based on our research, we can say that most of those who have experienced a departure from the faith are getting back to their faith now (it often happens through the influence of their children). Jewish identity was not affected in the case of the majority of respondents. All of them claim allegiance to their origin proudly. Today, most of them adhere to the Jewish tradition – they attend synagogue or like talking to the rabbi. The main meaning of their life is the family and the need to pass on their knowledge and experience to prevent possible recurrence. Most survivors need a nice and primarily safe environment to feel peace of mind. None of the respondents experiences the feeling of forgiveness for this tragedy. Most of them have a lifelong negative attitude to the Germans and the German language.

Key words: Holocaust. Spirituality. Judaism. Faith. Meaning of life.

1 Úvod do problematiky

Nenávist vůči Židům je historickým jevem známým minimálně dva tisíce let: „Už v roce 1215 na 4. lateránském koncilu označili Židy za cizince, které musí nosit špičaté klobouky a kulatý znak ze žluté plsti, který si lidé vysvětlovali jako symbol peněz. Inocent III. se v roce 1215 vyjádřil, že Židé budou pro vraždu Ježíše vždy odsouzeni k otroctví.“¹

Tato nenávist vyvrcholila v období 2. světové války, kdy nacisté vyvraždili šest milionů židovských mužů, žen a dětí.²

¹ ZAVIŠ, M. Zdraví i bolest u okviru srednjovekovne koegzistencije teologije i medicine, s. 164.

² RALBOVSKÁ, R., KNEZOVIČ, R., LIBERKO, M. Základy multikultúrneho prístupu pre zdravotníckych

Pojem holokaust pochází z latiny a znamená celospálenou oběť. V souvislosti s vyvražďováním Židů a Romů za 2. světové války toto slovo padlo až v 70. letech, kdy ho použili američtí tvůrci dokumentárního cyklu. Slovo se ujalo a používá se běžně až dodnes. Židé však preferují termín šoa (katastrofa).³

S holokaustem jsou nechvalně spojené koncentrační tábory a židovská ghetta. V březnu 1933 byl otevřen první koncentrační tábor, Dachau. Správu nad ním vykonávaly oddíly SS. V září 1935 byly vyhlášeny tzv. Norimberské zákony, které byly 14. listopadu 1935 doplněny o nařízení definující Židy. Podle těchto zákonů byli Židé vyloučeni z německé společnosti na její okraj.⁴

V noci z 9. na 10. listopadu 1938 byla v celém Německu zahájena protizidovská akce známá jako Křišťálová noc. Tím se rozpoutalo masové vraždění Židů.⁵ Po Hitlerově nástupu k moci v roce 1939 byli středoevropští a východoevropští Židé zaháněni do ghetta a bylo jim nařízeno nosit speciální značení, žlutou židovskou hvězdu. V letech 1941–1944 docházelo k masovým deportacím a vyvražďování Židů, tzv. holokaustu, při kterém zemřelo kolem šesti milionů Židů. Ti, kteří měli to štěstí a přežili, žili a žijí s touto tragédií stále.⁶

Dopady traumatu holokaustu velice úzce souvisely a souvisí s obdobím poválečným a situací v tehdejší Československu. Proto v úvodu připomeneme základní fakta, která ovlivnila další životy přeživších.

Návraty vězňů z koncentračních táborů nebyly snadné. „Ztracení“ se najednou objevili a měli žít další život. Po návratu často zjistili, že jsou jediní, kteří z rodiny přežili. Vraceli se domů s velkým trápením, děsivými zážitky, podlomeným zdravím, psychickými problémy, nočními můrami a vězeňskými návyky. Je pochopitelné, že tito lidé byli citově vyprahlí, zmatení z okolního světa, ponížení a opuštění. Termín „svoboda“ pro ně nabýval netradičních rozměrů.⁷

Pocity hněvu a zloby se po určité době vyskytly u většiny přeživších. „A tak, když přestala bezprostředně působit ničivá síla války, jejich aktuálních situací, zmocnily se těch, kteří přežili pocity oprávněného hněvu za to, co bylo spáchané na nich, na jejich rodičích, příbuzných“.⁸

Ne vždy se přeživší po návratu setkávali s vlídným přijetím domácího obyvatelstva. Poválečná společnost nepřála menšinám, tedy ani židovské. Stejně jako se projevovala nechuť k německým občanům, tak i k Židům německé národnosti. Po válce se objevovala nevole navracet jim

pracovníkov, s. 108.

³ BAUMAN, Z. Modernita a holocaust, s. 25-40.

⁴ POLÁK, K., LAGUS, K. Město za mřížemi, s. 10-13.

⁵ BAUMAN, Z. Modernita a holocaust, s. 25-40.

⁶ BAUMAN, Z. Modernita a holocaust, s. 35-40.

⁷ PAVLÁT, L. a kol. Židé. Dějiny a kultura, s. 60-80.

⁸ RALBOVSKÁ, R., KNEZOVIČ, R., LIBERKO, M. Základy multikultúrneho prístupu pre zdravotníckych pracovníkov, s. 110.

majetek, vydávat jim doklady o československém občanství. Židovský majetek, pokud nebyl zabaven Němci, byl zkonfiskován. Úřady se většinou nezajímaly o to, že původní vlastníci byli Židé. Ti museli dokázat nárok na tento majetek. Restituční řízení probíhala až do roku 1948 a pak přišlo znárodnění, takže Židé o svůj majetek často přišli znovu. Protižidovský charakter měl i proces se skupinou Rudolfa Slánského, což nepřímě zvyšovalo protižidovské nálady ve společnosti. Mnoho Židů podstoupilo po návratu domů tzv. sekundární traumatizaci. Pro některé z nich se tedy jejich vlast stala opět nepřátelskou zemí, a tak pouze další přestupní stanicí na cestě za tolerancí.^{9 10 11}

Holokaust poškodil přeživší v oblasti tělesné, psychické, sociální, duchovní a materiální. V následujícím textu se budeme věnovat dopadům na oblast spirituální.

2 Spirituální dopady holokaustu

Nacistům se v mnoha případech podařilo kromě naprostého psychického a fyzického ponížení vzít mnohým Židům i to zcela poslední, co jim zůstalo, jejich víru, identitu a naději.

Pojem spiritualita chápeme jako způsob duchovního života, který je vlastní osobnosti či životní situaci v nějakém náboženství nebo nezávisle na něm. Spiritualita a náboženství jsou v zásadě oddělené termíny, které se mohou a nemusí překrývat. Podstatou spirituality je hledání něčeho, co nás přesahuje, co je mimo naši moc. Nemusí se jednat o Boha (např. hledání smyslu života, pravdy). Náboženství je vírou, která je vtažena ke konkrétní náboženské tradici, často souvisí s církví nebo denominací.¹²

V kontextu s naším výzkumem nás zajímalo, jak holokaust ovlivnil duševní svět přeživších. Zda prožité utrpení ovlivnilo vztah k Bohu, židovskou identitu, smysl života a další oblasti duchovního života člověka.

2.1 Výzkum

2.1.1 Přípravná fáze výzkumu

Nejprve bylo nutné provést studium historických dat, odborných monografií sledované problematiky a českých a zahraničních výzkumů, na základě kterých jsme si stanovily 7 domén a dle nich vytvořily okruhy otázek pro polostrukturovaný rozhovor s respondenty. Zejména nás motivovalo tvrzení Majerníkové a Jakobovičové (2008), že spiritualita zahrnuje tedy mimo náboženství i otázky smyslu života, naděje, lásky, nalezení vnitřního klidu či umění radovat se z krásy.¹³

⁹ PAVLÁT, L. a kol. Židé. Dějiny a kultura, s. 60-80.

¹⁰ BARŠA, P. Paměť a genocida: úvahy o politice holokaustu, s. 80- 120.

¹¹ RALBOVSKÁ, R., KNEZOVÍČ, R. Vplyv prežitého alebo preneseného násilia na život obetí holokaustu. [online]

¹² IVANOVÁ, K., ŠPIRUDOVÁ, L., KUTNOHORSKÁ, J. Multikulturní ošetrovatelství, s. 204-205.

¹³ MAJERNÍKOVÁ, L., JAKOBOVIČOVÁ, A. Saturácia spirituálnych potrieb u onkologického pacienta, s. 23.

2.1.2 Způsob výběru respondentů

Na začátku bylo nutné ujasnit si termín „přeživší holokaust“. Při výběru respondentů jsme vycházely z výše uvedené definice Barši (2011).¹⁴ Našimi respondenty podle této definice tedy mohli být emigranti, aktivní bojovníci, vězni koncentračních táborů a ukryvané děti.

Výběr respondentů byl záměrný, úsudkový. Respondenti byli oslovováni zejména prostřednictvím pracovníků DSP¹⁵ Hagibor a Židovské obce Brno.

Hlavním kritériem výběru bylo, aby respondent splňoval obsah výše uvedené definice, byl ochotný ke spolupráci a limitující byl i stav kognitivních funkcí respondentů. Podmínkou pro zařazení do výzkumu bylo dosažení pásma normálu (24 – 30 bodů) v testu kognitivních funkcí Mini Mental State Exam (dále jen MMSE). Tento test jsme zvolily pro jeho snadné použití a časovou nenáročnost.¹⁶

Jelikož komunita přeživších holokaust je charakteristická svojí nedůvěřivostí a opatrností vůči cizím lidem, bylo naprosto nezbytné ještě před uskutečněním rozhovorů navázat s respondentem vztah a získat jeho důvěru. U klientů DSP Hagibor tento vztah vznikl na základě doporučení od vedoucích pracovníků tohoto zařízení a dvou návštěv, které se uskutečnily ještě před zahájením výzkumu. Respondenty z Brna měla hlavní autorka výzkumu možnost poznat při akcích pro seniory pořádaných agenturou JAS,¹⁷ při kterých byla uvedena vedoucím této agentury.

2.1.3 Shromáždění relevantního materiálu - metodika

Jak již bylo uvedeno, pro dosažení stanovených cílů byl zvolen kvalitativní výzkumný design z toho důvodu, že jsme očekávaly, že se nám podaří získat o zkoumaném jevu mnohem více podrobných informací, kterých by se nám cestou kvantitativního výzkumu dosáhnout nepodařilo.

Za vhodný výzkumný nástroj jsme zvolily rozhovor, což je technika, při níž se vyžaduje aktivní účast jak tazatele, tak tázaného. Tazatel používá předem připravené otázky, jimiž získává odpovědi, vhodné k účelu výzkumného problému.¹⁸ Rozhovory s respondenty se uskutečnily od června 2013 do června 2014. Čas setkání byl vždy předem dohodnut. Denní doba a místo rozhovoru bylo určeno samotným respondentem. Všechny schůzky proběhly v domácím prostředí respondenta. Při rozhovoru jsme si nestanovovaly časový limit. Na každého respondenta si autorka výzkumu vyčlenila jeden den.

¹⁴ BARŠA, P. Paměť a genocida: úvahy o politice holokaustu, s. 80- 120.

¹⁵ Domov sociální péče Hagibor, zřizovatelem je Židovská obec Praha.

¹⁶ TOPINKOVÁ, E. Geriatrie pro praxi, s. 240-255.

¹⁷ The Jewish Agency for Seniors, zřizovatelem je Židovská obec Brno.

¹⁸ HENDL, J. Kvalitativní výzkum. Základní teorie, metody a aplikace, s. 20.

2.1.4 Etické otázky výzkumu

Účastníci výzkumu byli ústní i písemnou formou informováni o povaze a průběhu výzkumu, prezentaci získaných dat a možnosti z výzkumu kdykoliv vystoupit. Následně podepsali informovaný souhlas.

Dále byli respondenti seznámeni s tím, že během rozhovoru bude pořizován záznam na diktafon.

Byly jsme si vědomi citlivosti tématu, proto bylo nutné zajistit respondentům tzv. emoční bezpečí. Otázky musí být dopředu velice pečlivě připravené a nesmí být kladené bez přechodu. Je nutné dát respondentovi příležitost uvolnit se a vysvětlit své pocity.¹⁹

Z etického hlediska jsme si stanovily zásadní podmínku, že výzkum nesmí ohrozit tělesné nebo psychické zdraví zkoumaných jedinců.

2.1.4 Analýza dat

Polostrukturovaný rozhovor s pamětníky byl doslovně přepsán a následně byla provedena analýza získaných dat hodnotícím nástrojem *Obsahové analýzy* (Content analysis). Jedná se o metodu rozboru obsahu záznamu určité komunikace, textu či souboru textů. Hlavním účelem této metody je vyhledávání konkrétních slov a konceptů v analyzované komunikaci a stanovení četnosti jejich výskytu, významu, vzájemného vztahu, atd.²⁰

Již při tvorbě polostrukturovaného rozhovoru jsme si vytvořili sedm domén, které jsme zapracovaly do záznamového listu. V doslovně přepsaných textech jsme hledaly konkrétní slova a témata, stanovovaly jsme četnost jejich výskytu, význam a vzájemný vztah. Z tohoto listu jsme si následně vytvořily zprávu o získaných datech.

2.1.5 Interpretace výsledků

Sběr dat probíhal od června 2013 do června 2014. Celkem bylo osloveno 14 respondentů. Výsledných rozhovorů se zúčastnilo 10 respondentů. U dvou respondentů došlo ke zhoršení jejich zdravotního stavu a další dva odmítli svou účast z osobních důvodů.

Konečný soubor tvořilo tedy deset respondentů (3 muži a 7 žen). Výzkumné šetření proběhlo se souhlasem všech respondentů, ti byli seznámeni s cílem i výstupy výzkumu.

Průměrný věk respondentů byl 88,6 let. 9 respondentů bylo ovdovělých a jeden byl ženatý/vdaná. 7 respondentů mělo za životního partnera přeživšího.

¹⁹ ŠVAŘÍČEK, R. Kvalitativní výzkum v pedagogických vědách, s. 210.

²⁰ ŠVAŘÍČEK, R. Kvalitativní výzkum v pedagogických vědách, s. 210-212.

VLIV HOLOKAUSTU NA SPIRITUALITU PŘEŽIVŠÍCH

1 respondent neměl rodinu a žil osamocen. 3 respondenti rodinu měli, ale její členové žili daleko od sebe a stýkají se sporadicky. 6 respondentů mělo funkční rodinu.

7 respondentů mělo středoškolské vzdělání, 2 vysokoškolské a 1 základní (středoškolské u něj bylo válkou přerušeno před maturitou).

1 respondent patřil mezi ukryvané děti a 9 respondentů bylo vězni koncentračních táborů (včetně ghetta Terezín).

V době výzkumu 5 respondentů žilo v zařízení pro seniory s prožitkem holokaustu, 5 žilo v domácím prostředí.

Spojujícím prvkem všech respondentů byl fakt, že hrůzy holokaustu je zastihly v době mládí. Jejich věk, aktuální fyzický a psychický stav mohl tedy být jejich ochrannou hradbou. Většina z nich si až dlouhou dobu po osvobození uvědomila, jaké hrůzy museli jejich rodiče, prarodiče a další příbuzní ve vyšším věku prožít.

1. DOMÉNA – POTŘEBA SMYSLU ŽIVOTA

Potřeba smyslu života v době holokaustu

Všichni respondenti měli v době holokaustu nějaký svůj smysl života, který byl ovlivněn věkem a typem prožitku. Smysl života našich respondentů byl spojen s budoucností. Ve většině případů se jednalo o touhu po setkání a životě s rodinou, láskou. Děti, které byly odebrány rodičům, jim chtěli dokázat svoji statečnost. U mužů se objevovala i touha po odplatě. Tato naše tvrzení dokládáme pomocí vybraných přímých citací respondentů. Respondent č. 1 uvádí: „Slíbili jsme si s přítelem, že se po válce vezmeme, to jediné mě drželo nad vodou.“ Respondent č. 4 uvádí: „Chtěl jsem, aby rodiče viděli, že se za mne nemusí stydět, že jsem to všechno zvládnul.“ Respondent č. 6 uvádí: „Plánovali jsme si klukama v koncentráku, že jim to jednou všechno vrátíme.“

Respondenti s prožitkem koncentračních táborů museli pod vlivem hrůzných situací (pohled na umírající, odchod nejbližších do plynové komory apod.) svůj smysl několikrát hledat.

Potřeba smyslu života po holokaustu

Většina respondentů udávala, že po osvobození byl hlavní smysl setkání s rodinou. Tento smysl měli všichni bez ohledu na typ prožitku. Po-té, co zjistili, že jsou zpravidla jediní, kdo přežili, smysl života na určitý čas ztratili a to zpravidla do doby než našli nový smysl života (studium, práce, založení rodiny). V této době se u většiny objevila touha po obnovení rodu.

Těm, kterým se podařilo vytvořit si vlastní rodinu, se stala hlavním smyslem právě rodina. Dnes kromě rodiny je hlavním smyslem předání vlastních zkušeností a prožitků jako důležitá prevence recidivy. Častou odpovědí také byla touha zemřít důstojně, bez bolesti a utrpení.

Naše tvrzení opět dokládáme pomocí vybraných přímých citací respondentů. Respondent č. 2 uvádí: „Smyslem mého života byla a je rodina.“ Respondent č. 3 uvádí: „Věděla jsem, že je moji povinností znovuobnovit rod. Jsem šťastná, že se mi to podařilo. Hitler by se zbláznil. Z jedné Židovky je jich najednou deset.“ Respondent č. 6 uvádí: „Dlouho jsem o tom, co jsem prožila, nemohla mluvit. Ale dnes vím, že musím. Je to moje povinnost.“ Respondent č. 7 uvádí: „Mým smyslem života teď je důstojně a bezbolestně umřít.“

2. DOMÉNA – VZTAH S TRANSCENDENTNEM

Vztah s transcendentnem v době holokaustu

Jako nejvyšší moc a to, co je v době holokaustu přesahovalo, označovali respondenti shodně Adolfa Hitlera. Dále udávali, že se v té době necítili jako součást lidstva, ale pouze jako součást židovského národa, který byl dle jejich slov v té době určen k zániku, což cítili všichni oslovení.

Tvrzení dokládají uvedené přímé citace. Respondent č. 2 uvádí: „V té době to byl pouze a jenom Hitler a všichni jeho kumpáni.“ Respondent č. 7 uvádí: „Nebyli jsme součástí světa, lidstva. Byli jsme jenom Židi.“

Vztah s transcendentnem po holokaustu

Většina respondentů označovala život po návratu domů jako duševně prázdný. Duchovní svět si začala většina z nich uvědomovat až za několik let. Tento svět a duchovní přesah nalézali v Bohu a v přírodě. Za transcendentno považovali shodně čtyři respondenti rodnou vlast a židovskou identitu.

Tato tvrzení dokládají následující citace. Respondent č. 10 uvádí: „Možná nejhůř jsem na tom byla po návratu domů, když jsem zjistila, že jsem vlastně úplně sama. Nepatřila jsem nikam a nikomu. Boha jsem hledala dlouho a našla ho v přírodě. Tam mi je tak nějak blíž.“ Respondent č. 9 uvádí: „Jediné co nás přesahuje, je příroda. Tu moc pocítí každý, kdo jde do hor, lesů a k řece.“ Respondent č. 1 uvádí: „Vždy jsem cítila, že jsem součástí své vlasti, kterou miluju a nikdy bych nebyla schopna ji opustit. Je to pro mne nepochopitelná síla.“

3. DOMÉNA – NADĚJE

Naděje v době holokaustu

Naděje na osvobození a konec války byla pro všechny velmi důležitá a můžeme konstatovat, že souvisela velice úzce se smyslem života. Naděje pro respondenty v době holokaustu znamenala nový a lepší život. S blížícím se koncem války vyvstávala u některých i touha po pomstě, což dokládají následující citace. Respondent č. 2 uvádí: „S koncem války byla naděje na nový život již tak blízko, ale naděje na setkání s nejbližšími, tak daleko.“ Respondent č. 3 uvádí: „Dokud jsme měli naději a smysl života, mohli jsme žít.“ Respondent č. 4 uvádí: „Naděje na odplatu se stala naším smyslem života.“

Naděje po holokaustu

Naděje po holokaustu byla pro přeživší rovněž velmi důležitá. Naděje znamenala nový život ve svobodném světě, založení rodiny, dostudování. Z výpovědí můžeme konstatovat fakt, že naděje na lepší život výrazně utrpěla s nástupem komunistického režimu.

4. DOMÉNA – LÁSKA, PŘÁTELSTVÍ

Láska a přátelství v době holokaustu

Respondenti udávají, že pod vlivem holokaustu vznikala velmi silná přátelství a vztahy. Láska měla různé podoby z hlediska věku a možností, které nabízelo ghetto či koncentrační tábor. Respondenti měli ve většině silnou potřebu lásku dávat, ale i dostávat. Oba dva city byly stejně jako naděje hnací silou pro přežití, smyslem života. Jak uvádějí respondenti, tak city v ghettu měly velkou sílu. Tato tvrzení dokládají následující citace. Respondent č. 5 uvádí: „Na přátelství, které uzavřete v lágru, nikdy v životě nezapomenete.“ Respondent č. 2 uvádí: „Přátelství bylo často to jediné opravdové, co jsme měli.“ Respondent č. 1 uvádí: „Na Terezín vzpomínám paradoxně v dobrém. Tady jsem se poprvé zamilovala, randila a poprvé se milovala.“

Láska a přátelství po holokaustu

Oba dva city dle našich respondentů utrpěly vážné újmy. Zejména tomu tak bylo u lidí s prožitkem koncentračního tábora. Po návratu z vězení nebyla velká část z nich, pod vlivem podlomeného zdraví a s vězeňskými návyky, schopna včlenit se do běžného života. Přátelé a životní partnery si hledali často ve skupině přeživších, kdy vznikaly tzv. sňatky z rozumu.

Polovina respondentů popisuje, že po návratu domů citově ochladli a dlouhou dobu se báli k někomu se více citově upoutat (i k vlastním dětem). Zejména ženy se naopak více, mnohdy až extrémně, upnuly na své rodiny a zejména na děti. Dodnes mají velkou potřebu svým dětem a rodině vyjadřovat lásku a potřebují ji cítit od rodiny.

Dnes většina shodně označuje zvýšené pouto k lidem se stejným prožitkem a neustálou potřebu starat se o své tzv. „přátele v boji“.

Uvedené závěry dokládají následující citace. Respondent č. 1 uvádí: „Dlouho jsem se nedokázala včlenit do života. Pořád jsem si připadala jako exot, proto jsem chodila na obec za svými a to dělám dodnes. Jsou věci, které nemůže nikdo jiný pochopit.“ Respondent č. 3 uvádí: „Chodila jsem s mladýma na obec, tam jsme měli takovou skupinu a tam byl i můj muž. On věděl, co mám za sebou. Já věděla, co on a tak jsme to dali do kupy. Horoucí láska to opravu nebyla, ale bylo to fajn.“ Respondent č. 8 uvádí: „Dlouho jsme se s manželem báli na děti upnout. Říkali jsme si, co když se zase někdo zblázní a vezme nám je.“

5. DOMÉNA – VÍRA, REALIZACE DUCHOVNÍCH PRAKTIK

Víra a realizace duchovních praktik v době holokaustu

Z výpovědí respondentů lze konstatovat, že v Terezíně většina z nich měla k víře v Boha blízko, často pod vlivem svých rodičů. Někteří se až v Terezíně seznamovali s judaismem. Velký zásah ve smyslu odklonu od víry nastal s transportem do likvidačních koncentračních táborů a také bezprostředně po návratu domů, kdy zjistili, jaké tragédie se stali součástí.

Víra a realizace duchovních praktik po holokaustu

Poválečná společnost a nástup komunistického režimu rozhodně nepřáli menšinám, a to ani té židovské. V této době většina respondentů hledala znovu víru k Bohu a ke své židovské identitě se veřejně nehlásili. Židovství však měli v sobě zakořeněné po celou dobu. Židovské tradice udržovali velmi vlažně.

Dnes se ke svému původu a víře hrdě hlásí. Židovské tradice a svátky dodržují, často však pod vlivem svých dětí.

6. DOMÉNA – ODPUŠTENÍ

Respondenti shodně uvádějí, že hrůzy holokaustu se odpustit nedají. Zároveň se v rozhovorech často objevilo přiznání, že mají celý život negativní postoj k Němcům, což dokládá následující citace. Respondent č. 1 uvádí: „Nikdy neodpustíte někomu, kdo Vám zavraždil rodiče a tak vám zneprjemnil celý život. K Němcům mám averzi doteď.“

7. DOMÉNA

Zde jsme nechaly respondentům prostor na cokoli dalšího, co by nám chtěli říci. Zde musíme konstatovat, že 9 respondentů mělo potřebu nám sdělit fakt, že je celoživotně provází pocit viny za přežití a že se neustále snaží najít odpověď na otázku, proč právě oni přežili. Domníváme se, že pocit viny pro ně představuje celoživotní zátěž a otázku, na kterou se snaží od konce války najít odpověď.

Dále měli respondenti potřebu nám opakovaně sdělit fakt, že svá sdělení považují za povinnost a jednu z možností prevence podobných událostí.

3 Diskuse

Při zamyšlení nad tím, jak holokaust ovlivnil duchovní svět přeživších, budeme vycházet z myšlenek dvou významných přeživších, a to významného psychiatra Viktora Emanuela Frankla a českého spisovatele Arnošta Lustiga.

V dílech V. E. Frankla se často dočítáme o faktu, že víra v Boha byla u věřících vězňů velkou pomocí, která jim pomohla tento pobyt i život po návratu přestát lépe než u nevěřících vězňů. Víra je popisována jako říše duchovní svobody a vnitřního bohatství.²¹

Zajímavé jsou názory Arnošta Lustiga, který ve svých rozhovorech a dílech popisuje fakt, že následkem hrůzných činů v koncentračních táborech velká část vězňů utrpěla ztrátu víry. Tento názor potvrzuje mnoho přeživších, kteří následkem holokaustu a strachu z antisemitistických útoků po návratu z koncentračních táborů ztratili víru v Boha a dodnes ji nenalezli.²² „Co se dělo mezi životem a smrtí v Auschwitz-Birkenau, se vymyká každé souvislosti s Bohem. Dělal to lidi lidem. Lidé neztráceli hrůzou jen řeč a zůstávali až do své násilné smrti němí, neschopní slova, ztráceli víru. Jistě ne všichni. Ale u těch, které znám, včetně mé maminky, utrpěla víra citelnou ránu.“²³

V době holokaustu měla většina našich respondentů velkou potřebu přátelství a také lásky, která však představovala velká rizika spojená s otěhotněním, které ve většině případů znamenalo okamžitou interupci nebo deportaci do vyhlazovacích koncentračních táborů. Zaviš (2012) uvádí: „Od 15. září 1942 byli v polském ghettu Shavli zakázány porody židovských dětí v nemocnicích i doma. Když by těhotné ženy zákaz nerespektovaly, trest musela podstoupit s nimi i celá jejich rodina.“²⁴ Tento fakt ovlivnil mnohé ženy v poválečném životě v jejich vztahu k rodině a dětem.

²¹FRANKL, V. E. A přesto říci životu ano. Psycholog prožívá koncentrační tábor, s. 175.

²²LUSTIG, A. 3x18 (portréty a postřehy), s. 238.

²³LUSTIG, A. 3x18 (portréty a postřehy), s. 238-240.

²⁴ZAVIŠ, M. Priezev dejinami antagónizmu postojov k ženskej fertilite v židovstve. [online]

Jak jsme již uváděli, období 2. světové války mělo podle Siegelové (2013) velmi zásadní vliv na utváření žebříčku hodnot, zejména v oblasti víry. Respondenti v tomto výzkumu uvedli, že během války se jim víra v Boha zcela změnila. Ti, kteří byli před válkou věřící, pobyty v ghettech a koncentračních táborech víru ztratili. Naopak ti, co před válkou nevěřili, začali v Boha věřit.²⁵

Naši respondenti sami sebe charakterizují za vlastence, a přestože zažili těžká životní období, svou vlast nikdy neopustili a chovají k ní velké pouto. Obecně přežijí holokaust v době poválečné a zejména pak s nástupem komunistického režimu, svoji vlast opustili. Azyl nalézali v různých zemích, nejvíce však v Izraeli. Studie Bondyové (2002) byla zaměřena na vliv terezínského ghetta na život jeho bývalých vězňů. Zde je popisován fakt, že většina bývalých vězňů, kteří se nechtěli zbavit židovské identity, žije často v Izraeli.²⁶

Většina přeživších udává, že rodinný život a vztah k nejbližším byl holokaustem silně ovlivněn. Můžeme pozorovat dva jevy – citová plochost či nadměrné citové upoutání ke svým blízkým. Heitlingerová (2006) popisuje, že z pohledu dětí přeživších došlo u jejich rodičů k ambivalenci vztahu ke svému židovství – od úplné distance a popírání až k úplné identifikaci. Studie rovněž zvyrazňuje fakt, že zážitky šoa posílily v rodičích jejich ateistické sklony a podporu pro sionismus. Mnozí z nich, kteří nebyli sionisté nebo neemigrovali, tak dali přednost kulturní a národní asimilaci a přiklonili se k socialismu a komunismu.²⁷

Jak již bylo ve výzkumu uvedeno, židovská identita holokaustem zasažena nebyla. Mnozí přeživší však svoji identitu dlouhodobě tajili, aby ochránili sebe i své blízké. Soukupová (2009) se ve svém výzkumu věnuje poválečné židovské identitě. Z výsledků jsou patrné různé modely poválečných ideologických životních strategií.²⁸ Tuto situaci vyjadřuje následující citace. „Menšinové veřejné mínění budovalo novou židovskou identitu jako identitu triumfu přežití, porážky a potrestání nacistických válečných zločinců, jako identitu vycházející z mýtu české nevinny za šoa, z mýtu aktivního židovského odporu během druhé světové války, z mýtu Tereziína jako města, které dokázalo v nelidských podmínkách fungovat, a z mýtu Rudé armády jako zachránkyně evropských Židů a SSSR jako země bez antisemitismu“.²⁹

²⁵ SIEGELOVÁ, A. Hodnoty seniorů s prožitkem holokaustu. [online]

²⁶ BONDYOVÁ, R. Minulost neuplynula. Vliv terezínského ghetta na život jeho bývalých vězňů, s. 49 – 63.

²⁷ HEITLINGEROVÁ, A. Ve stínu holokaustu a komunismu. Čeští a slovenští židé po roce 1945, s. 274.

²⁸ SOUKUPOVÁ, B. Modely životních osudů českých židů po šoa, s. 84.

4 Závěr

Na základě kvalitativního výzkumu provedeného se skupinou deseti respondentů, přeživších holokaustu (respondenti patřili mezi ukryvané děti či vězně ghetta Terezín a koncentračních táborů). Respondenti byli oslovováni prostřednictvím pracovníků DSP Hagibor v Praze a Židovské obce Brno.

Pro sběr dat byla zvolena metoda polostrukturovaného rozhovoru, prostřednictvím které jsme zjišťovaly dopady holokaustu na spiritualitu přeživších. Provedené rozhovory byly nahrány na diktafon, doslovně přepsány a následně byla provedena obsahová analýza získaných dat. Výsledky jsme prezentovaly v 7 sledovaných doménách.

Na základě provedeného výzkumu můžeme konstatovat tyto závěry.

Přestože dobové dokumenty a výzkumy dokládají udržování židovských rituálů a praktik³⁰, víra přeživších holokaustem značně utrpěla a ve většině případů došlo k odklonu od víry v Boha. Tento fenomén pozorujeme zejména u lidí, kteří přežili hrůzy koncentračních táborů. Židovská identita však narušena holokaustem nebyla. Většina přeživších víru v Boha v průběhu života našla a dnes tradice judaismu dodržuje, mnohdy však pod vlivem svých dětí či příbuzných. U přeživších holokaust z našeho vzorku respondentů můžeme pozorovat velice zajímavý fenomén, a to přesun zaměření své víry na přírodu, kterou často považují za něco, co je přesahuje. Přírodu vyhledávali a vyhledávají dodnes. Nemohou-li ze zdravotních důvodů přírodu navštěvovat, velice rádi sledují přírodovědné a dokumentární filmy.

Dopady holokaustu na víru popisuje mnoho deníků přeživších a výzkumů. Z těchto zdrojů je nutné připomenout fakt, že do ghatt a koncentračních táborů nepřijížděli pouze lidé se silnou vírou v Boha. Byli zde i nevěřící lidé a většina z nich zde víru v Boha našla.³¹

V době holokaustu vznikala velmi silná přátelství a také láska, která byla velkou motivací žít a přežít. Potřeba lásku dávat a přijímat byla významná. V mnohých bibliografických výpovědích se lze dočíst o svatbách, které byly uzavřeny v ghettu Terezín. Touha a potřeba být s milovanou a blízkou osobou byla tak silná, že se do transportu „na východ“ často dobrovolně přihlásil partner či člen rodiny, který v seznamu deportovaných nebyl.³²

Hlavním smyslem života přeživších je rodina a potřeba šířit své zkušenosti dalším generacím, jako prevence recidivy holokaustu.

Dle většiny přeživších došlo v průběhu několika let k určitému smíření se s tragédií holokaustu, každopádně k odpuštění nikoliv. Většina pociťuje celoživotně určitou formu averze k Němcům.

³⁰ MALÁ, M. Židovská tradice v terezínském ghettu, s. 93-99.

³¹ SIEGELOVÁ, A. Hodnoty seniorů s prožitkem holokaustu. [online]

³² TŘEŠŇÁK, P. Láska za časů Osvětlení. [online]

Holokaust je termín, který se v dějinách stále opakuje v různých směrech, lokalitách a intenzitě. Je nutné tuto tragédii stále připomínat a hledat bílá místa pro další výzkum. Pohled do vnitřního světa přeživších nám umožňuje poznat a pochopit další rozměry této tragédie.

Je nutné si uvědomit fakt, že přeživší dnes tvoří skupinu velmi starých lidí, kteří jsou častými příjemci zdravotní a sociální péče. Na základě našeho provedeného výzkumu a studií výzkumů jiných autorů můžeme konstatovat, že přeživší holokaust jsou klienti, kteří vyžadují specifický přístup. Tento přístup je možné aplikovat i u klientů s prožitkem pracovních táborů a podobných forem mučení a věznění.

Seznam použité literatury

- BAUMAN, Zygmunt. 2010. *Modernita a holocaust*. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON). 2010. 2 vyd. 330 s. ISBN 978-80-7419-028-5.
- BAUMAN, Arnulf. 2000. *Co by měl každý vědět o židovství*. Praha: Kalich, 2000. 201 s. ISBN 80-7017-205-3.
- BONDYOVÁ, Ruth. 2002. *Minulost neuplynula. Vliv terezínského ghetta na život jeho bývalých vězňů*. In *Terezínské studie a dokumenty 2002*. Praha: Academia Institut terezínské iniciativy, 2002. 49 - 63 s. ISBN 80-200-1031-9.
- FRANKL, Viktor Emanuel. 2006. *A přesto říci životu ano. Psycholog prožívá koncentrační tábor*. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství. 2006. 175 s. ISBN 978-80-7192-866-9.
- HEITLINGEROVÁ, Alena. 2007. *Ve stínu holocaustu a komunismu. Čeští a slovenští židé po roce 1945*. Praha: GplusG. 2007. 274 s. ISBN 978-80-86103-97-6.
- HENDL, Jan. 2008. *Kvalitativní výzkum. Základní teorie, metody a aplikace*. Praha: Portál. 2008. 2 vyd. 407 s. ISBN 978-80-7367-485-4.
- IVANOVÁ, Kateřina, ŠPIRUDOVÁ, Lenka, KUTNOHORSKÁ, Jana. 2005. *Multikulturní ošetřovatelství I*. Praha: Grada. 2005. 248 s. ISBN 80-247-1212-1.
- KAPLAN, Karel. 1991. *Československo v letech 1945 – 1948*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství. 1991. 153 s. ISBN 80-04-25699-6.
- KRYL, Miroslav. 1999. *Osudy vězňů Terezínského ghetta v letech 1941–1944*. Brno: Doplněk. 1999. 225 s. ISBN 80-7239-042-2.
- LUSTIG, Arnošt. 2002. *3x18 (portréty a postřehy)*. Praha: Nakladatelství HAK. 2002. 392 s. ISBN 80-85910-43-8.

- MALÁ, Marta. 2015. Židovská tradice v terezínském ghettu. In *Bílá místa ve výzkumu holokaustu*. Praha: Spolek akademiků Židů. 2015. s. 93-99. ISBN 978-80-260-7335-2.
- POLÁK, Josef, LAGUS, Karel. 1964. *Město za mřížemi*. Praha: Naše vojsko. 1964. 365 s.
- RALBOVSKÁ, Rebeka, KNĚŽOVIČ, Renáta. 2012. Vplyv prežitého alebo preneseného násillia na život obetí holokaustu. In *Testimonia Theologica*. [online]. 2012, roč. 6, č. 1. [8.11.2012].
- RALBOVSKÁ, Rebeka, KNĚŽOVIČ, Renáta, LIBERKO, Marián. 2011. *Základy multikultúrneho prístupu pre zdravotníckych pracovníkov*. Rijeka: Riječki nakladni zavod. 2011. 256 s. ISBN 978-953-6268-84-1.
- SIEGELOVÁ, Alena. 2012. *Hodnoty seniorů s prožitkem holokaustu*. Praha: Nadace Židovské obce v Praze. 2012. 85 s. [online].
- SOUKUPOVÁ, Blanka. 2009. Modely životních osudů českých židů po šoa. In *Židovská menšina v Československu. Po druhé světové válce od osvobození k nové totalitě*. Praha: Židovské muzeum v Praze. 2009. ISBN 978-80-86889-90-0.
- ŠVAŘÍČEK, Roman. 2014. *Kvalitativní výzkum v pedagogických vědách*. Praha: Portál. 2014. 384 s. ISBN 978-80-262-0644-6.
- TOPINKOVÁ, Eva. 2005. *Geriatric pro praxi*. Praha: Galén. 2005. 270 s. ISBN 978-80-7262-365-5.
- TŘEŠŇÁK, Petr. 2015. *Láska za časů Osvětlení*. Respekt. [online]. [27.3.2015].
- ZAVIŠ, Monika. 2013. *Zdravljje i bolest u okviru srednjovekovne koegzistencije teologie i medicine*. Novi Sad: Protestantski teološki fakultet, 2013. 261 s. ISBN 978-86-84999-66-7.
- ZAVIŠ, Monika. 2012. *Prierez dejinami antagonizmu postojov k ženskej fertiliti v židovstve*. In *Testimonia Theologica*. [online]. 2012, roč. 6, č. 1. [8.11.2012].

Kontakt na autorku:

PhDr. Kateřina Čermáková, DiS.
Fakulta zdravotnických studií, Univerzita Pardubice
Průmyslová 395
532 10 Pardubice
katerina.cermakova@upce.cz

Peer reviewed by:

[Published online December 22, 2015]

PhDr. Rebeka Ralbovská, PhD.

Doc. PaedDr. ThDr. Monika Zaviš, PhD.